

Д.Д.Кульбаева*

Филос. ғылым. канд., доцент

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Тараз қ., Қазақстан

kulbaeva68@bk.ru

Э.Д.Куандыкова

Аға оқытушы

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Тараз қ., Қазақстан

e-kuandikova@mail.ru

Г.К.Мусабекова

Аға оқытушы

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Тараз қ., Қазақстан

gmg_7@mail.ru

ҚОҒАМНЫҢ САЯСИ-ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ ҮДЕРІСІН ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа. Қазақстан саяси ғылымы қалыптасу сатысында. Бұл дегеніміз, өздерінің түсіндірме модельдері, негізінен жаңа саяси жүйені және оның компоненттерін қалыптастыру саласында құрыла бастайды. Қазақстанда идеология мәселесін философиялық тұрғыдан зерттеу жоқтың қасы. Мақалада қазіргі заманғы трансформацияланатын Қазақстандық қоғамның саяси-идеологиялық үдерістерін философиялық талдау мәселесі қарастырылады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы идеологиялық үдерістердің пәндік өрісі көптеген ғылымдарға зерттеуіне арқау болады. Идеология теориясын философиялық талдау идеологиялық тізбектің негізгі компоненттерін нақтырақ анықтауға мүмкіндік береді. Қазақстандағы идеологиялық үдерістерді философиялық зерттеу жаһандану үдерісінде қазақстандық қоғамның ұлттық идеологиялық үдерісін қалыптастырудың маңыздылығын айқындайды.

Тірек сөздер: Идеология, ұлттық, философия, талдау, зерттеу, саяси ғылым.

Кіріспе. Идеология – саясат, дін, мәдениет, бірегейлік және т.б. туралы ойлау тәсілін анықтайтын негізгі идеялар жүйесі ретінде түсініледі. Идеология – біздің дүниетанымымызды қалыптастыратын және әлеуметтік және саяси көзқарастарымызға әсер ететін сенімдер, құндылықтар мен идеялар жиынтығы. Ол объектив ретінде әрекет етеді, ол арқылы біз қоғамның күрделілігін түсіндіреміз. Демократия, либерализм, консерватизм немесе социализм болсын,

әрбір идеология біздің бірге өмір сүруімізге ерекше көзқарас ұсынады.

Идеология ғылым немесе идеяларды зерттеу деп аударылады. Дегенмен, идеология адамдардың әлем туралы қалай ойлайтынын және олардың әлемде қалай өмір сүру керектігі туралы тамаша тұжырымдамасын білдіреді. Бұл философиядан біршама ерекшеленеді, өйткені идеология қоғам мүшелерінің бірегейлігіне деген тұжырымдаманы қамтиды.

Екінші жағынан, философия идеологияның басқаларға қалай әсер ететінін зерттей алады. Философия идеологияға айналуы мүмкін, алайда философ адамдардың қалай өмір сүруі керектігі туралы идеалды тұжырымдамаларды ұсынады. Мысалы, Платон идеологиясы – адам өмір экзистенциалды мәні болды, өмір сүрудің ең жақсы тәсілі ретінде көрсетті. Платонның идеологиясы - грек философының идеалды тұжырымдамаларын сипаттайтын идеологияның жарқын көрінісі болды.

"Идеология" терминін діни, саяси, мәдени, әлеуметтік немесе теоретиктер тобы сияқты адамдар тобының жалпы сенімдерін сипаттау үшін де қолдануға болады. Бұл терминді алғаш рет француз философы Граф Дестют де Траси енгізген, ол бұл терминді 1700 жылдары идеялар туралы ғылымның нақты анықтамасын сипаттау үшін қолданған. Бүгінгі күні "идеология" термині жиі қолданылатыны соншалық, оны қалай сипаттау керектігін білу қиын. Белгілі бір мағынада қоғамдастықтың жалпы сенімдері оны ақылға қонымды идеология деп санауға болады. Мысалы, жабайы табиғатқа жақын жерде тұратын адамдар тобы орманға жалғыз және түнде бару ақылға қонымсыз деген идеологиямен бөлісуі мүмкін. Керісінше, қала тұрғындары көбінесе көшеден өтпес бұрын екі жаққа қараудың мағынасы бар деп сенуі мүмкін. Идеологияны әртүрлі ойлау топтарын ажырату үшін нақты мағынада қолдануға болады. Исламның сунниттік және шииттік арасындағы идеологиялық айырмашылықтар үлкен пікірталастардың тақырыбы болып табылады. Осы бәсекелес идеологияларды түсіну адамның дұшпандық немесе бейбіт байланыста болатын мәдениеттерге қалай жүгіну

керектігін жақсы түсінуге мүмкіндік береді. "Идеология" термині саяси мүдделі топтардың мысалы, демократтар мен республикашылар арасындағы айырмашылықты білдіруі мүмкін. Идеология - ойлау мен әрекеттің бір түрі. Идеология әр елде әр түрлі. Идеологияның не екенін білу және онымен өзара әрекеттесу адамдардың өздері үшін мемлекеттің мүдделері мен мұраттарына жету үшін маңызды.

Зерттеу шарттары мен әдістері. Белгілі бір саяси жүйе шеңберінде әртүрлі идеологиялар мен олардың тасымалдаушылары, әмбебап болып табылады, өйткені ол саяси жүйеде идеологиялық үдерістердің дамуына әсер ететін негізгі факторларды бөліп көрсетеді. Авторлар идеологиялық дискурсты, яғни нақты өмір сүру мен өзара әрекеттесуді зерттеу үшін арнайы философиялық әдістерді қолданды: анализ, синтез, герменевтика, эпистемология. Философиялық әдістер идеологиялық үдерістердің компоненттеріне іс жүзінде салыстырмалы талдау жасауға мүмкіндік береді. Адамзат қоғамдарының тарихындағы идеологияның әлеуметтік-философиялық талдауы әлеуметтік-философиялық, жалпы ғылыми әдістердің тұтас кешенін қолдануға негізделген: объективтілік, әмбебап бай-ланыс, қайшылық принципі идеологиялық процесті зерттеудің диалектикалық, жүйелік, синергетикалық әдістерінің бірлігін болжайды. Мақалада әртүрлі дәуірлердің идеологияларын қарастыру кезінде салыстырмалы талдау және синтез әдістері, сондай-ақ әлем идеологияларының тарихи түрлерінің, формалары мен сорттарының идеологиялық құрылымын әлеуметтік-философиялық талдауда ғылыми жалпылау әдісі қолданылды.

Зерттеу нәтижелерін талқылау.

Идеология – белгілі бір идеяларды, мәдениетті және өмір салтын қамтитын идеялар жиынтығы. Идеология сіз әлемге қарайтын объективке айналады. Идеология-бұл адамға немесе адамдар тобына қатысты нанымдар немесе философиялар жиынтығы.

"Идеология" термині француз тілінен шыққан *ideologie*, ол грек тілінің тіркесімінен шыққан *idea*, "идея, үлгі" дегенді білдіреді және *-logia*, "зерттеу, білімді пысықтау" дегенді білдіреді [1]. Терминді француз ақсүйегі және ағарту философы Антуан Дестут де Траси енгізген. 1796 жылы Трейси "идеология" термині идеялардың ұтымды жүйесін дамыту үшін "идеялар туралы ғылым" дегенді білдіретінін түсінді [2]. Ол идеологияны жеке адамның бостандығын, меншігін, еркін нарықтарын және мемлекеттік биліктің конституциялық шектеулерін қорғайтын либералды философия деп түсінді. Оның пікірінше, осы аспектілердің ішінде идеология ең жалпы термин болып табылады, өйткені "идеялар туралы ғылым" олардың көрінісі мен мәнін зерттеуді қамтиды. Трейси Наполеон режимі кезіндегі революциялық терроризм кезеңіне жауап береді. Ол оны құртып жібере жаздаған иррационалды адамдармен күресу үшін ұтымды идеялар жүйесін жасауға тырысады.

Дестут де Трейси, идеология "идеялар туралы ғылым" деп атаған қысқа термин ретінде, ол философтар Джон Локк пен Этьен Бонно де Кондиллактың гносеологиясынан алынған деп тұжырымдады, олар үшін адамның барлық білімі идеялар туралы білім болды. Ағылшын философы Фрэнсис Бэкон ғылымның мақсаты адамның білімін кеңейту ғана емес, сонымен бірге жердегі адамның өмірін жақсарту деп тұжырым-

дады және бұл бағдарламаның зиялы қауыммен бірігуі де Трейсидің идеологиясын кез-келген теориядан, жүйеден немесе философиядан ерекшелендіреді.

Идеялар туралы ғылым - адамдарға қызмет етуге, тіпті оларды құтқаруға, ақыл-ойларын алалаушылықтан тазартуға және оларды ақыл мен тұтастықтың үстемдігіне дайындауға бағытталған миссиясы бар ғылым. Дестут де Траси және оның басқа идеологтары Францияны ұтымды және ғылыми қоғамға айналдырады деп санайтын ұлттық білім беру жүйесін жасады. Олардың ілімдері жеке адамның бостандығына деген күшті сенімді мұқият әзірленген мемлекеттік жоспарлау бағдар-ламасымен біріктірді және қысқа уақыт ішінде Франция Республикасының ресми доктринасына айналды. Наполеон алдымен Дестут де Траси мен оның достарын қолдады, бірақ көп ұзамай оларға қарсы шықты. 1812 жылы желтоқсанда ол Францияның әскери жеңілісіне кінәні идеологтардың ықпалына жүктей отырып, одан әрі қарай жүрді. Наполеон *ideologie* атауын революциялық ойдың ең жиіркенішті элементі деп санайтын нәрсемен байланыстырды, ол бұл сөзді өзінің барлық қарсылығы мен сенімсіздігімен инвестициялады. Содан бері идеология француз тілінде ғана емес, неміс, ағылшын, итальян, транслитерацияланған әлемнің барлық басқа тілдерінде жақсы және жаман терминнің қос рөлін атқарды.

XVIII ғасыр ағартушылық ғасырымен атап өтілді, француз ағартушылары Кондельяк, Дидро, Голбах, Гельвеция, Ламетри өз еңбектерінде бірнеше рет қоғамдық идеяларды зерттеуге бет бұрды. Сонымен, Конделляк өзінің "Сезімдер туралы трактат", "Жүйелер туралы трактат" және басқа да еңбектерінде

идеялардың екі түрі - сезімтал және интеллектуалды туралы ілім жасады. Ол оларды дәл анықтауды философияның маңызды мін-деті деп санады [3].

Кейбір философтар 19 ғасырды идеология дәуірі деп атайды, өйткені бұл сөздің өзі сол кезде кеңінен қолданылған еді. Оны тіпті алдыңғы ғасырлардағы ойлаудан идеологиялық деп аталатын әртүрлі сипаттамалары бойынша ажыратуға болады. Идеология пәні даулы болып табылады және бұл қайшылықтың кем дегенде бір бөлігі идеология сөзінің анықтамасына қатысты келіспеушіліктерден туындайды деп айтуға болады.

XX ғасырдағы марксистер марксизмді өз алдына идеология ретінде айтты. Кейбір коммунистік елдерде көптеген идеологиялық институттар құрылды және партия философтарын әдетте партия идеологтары деп атайды. Марксизм - өте жақсы мысал, идеологияның парадигмасы. Карл Маркстің пікірінше, идеология - қоғаммен теңдік пен өркендеуге қол жеткізу үшін жұмыс істейтін құрал. Оның айтуынша, идеология қоғамның құрылымынан туындайды. Маркс өзінің «Базис пен қондырма» теориясында идеологиялық тәсілді сипаттады [4]. Маркс идеология саласы билеуші таптың мүдделерін көрсетеді. Базис - жұмысшы тобы сияқты берілген экономикалық элемент емес, өндірістік қатынастардың жиынтығы. Тарихи тұрғыдан алғанда, қондырма қоғам қызметінің әртүрлі түрлерінде өзгеріп, біркелкі дамымаған.

Терри Иглтонның пікірінше, идеология - әлемді түсіну функциясын орындайтын, сондай-ақ ондағы бар әлеуметтік мүдделерді жасыратын ұғымдар мен көзқарастар жүйесі [5]. Иглтон идеология қарама-қайшылықтарға тап болған кезде өзін-өзі қорғау үшін жабық жүйені

қалыптастыруға бейім ішкі дәйектілікпен бірге жүреді дейді.

Малкольм Гамильтон болса, идеология – нормативті, нақты басқарудың, саяси және экономикалық мінез-құлықтың белгілі бір заңдылықтарын қолдайтын және негіздейтін көзқарастары бар идеялар жүйесі деп мәлімдеді [6].

Майкл Хант идеология - белгілі бір шындықтың күрделілігін түсінікті терминге дейін төмендетуге және сол шындықпен күресудің дұрыс әдісін ұсынуға бағытталған сенімдер немесе болжамдар жиынтығы деп тұжырым жасады [7].

Халықаралық қатынастардағы идеологияның рөлін екі бөлімде талдауға болады: жалпы идеологияның мемлекет мінез-құлқының элементі ретіндегі рөлі және сыртқы саясатты қалыптастыру мен жүзеге асырудағы белгілі бір идеологиялардың рөлі.

Қазіргі уақытта либерализм мен коммунизм идеологиялары халықаралық қатынастардағы мемлекеттердің мінез-құлқына әсер етуде маңызды рөл атқаратын екі негізгі кең таралған идеологияға айналды. 17 ғасырдан бастап либерализм идеологиясы Батыстың әлеуметтік, экономикалық және саяси жүйелерінің негізі болды. Кейінірек, 20 ғасырда ол либералды демократия, демократиялық капитализм және тіпті қазіргі либерализм доктринасына айналды. Коммунизм идеологиясы либерализмге қарама-қарсы. Марксизм-ленинизм философиясына сүйене отырып, ол теңдікті еркіндіктен гөрі маңызды деп санайды. Ол әлеуметтік қатынастардан экономикалық факторларды бөліп көрсетеді және оларды әлеуметтік, саяси, мәдени және басқа салалар тұрғысынан кез-келген жақсы мінез-құлықтың детерминанты ретінде қарастырады.

Осылайша, жалпы идеологиялар біздің заманымыздағы халықаралық қатынастардың факторлары болып табылады, бірақ халықаралық ортадағы мемлекеттердің мінез-құлқын анықтайтын факторлар болып табылмайды. Олар ұлттар арасындағы қарым-қатынастың барысына шектеулі түрде ғана әсер етеді. Қазіргі дәуір идеологиясы, империализм идеологиясы және даулы идеология сияқты халықаралық саясаттағы белгілі бір идеологиялардың рөлін нақты көрсетеді. Осы дәуірдің өзінде белгілі бір идеологиялар әлемнің әр еліндегі шешім қабылдаушыларға олардың ұлттық мүдделерінің мақсаттарын тұжырымдау, негіздеу және қамтамасыз ету үшін негіз ретінде қызмет етуді жалғастыруда. Халықаралық қатынастардағы Идеология ұлттық күш пен сыртқы саясаттың факторы болып табылады.

П.Бергер мен Т.Лукман атап өткендей, Манхаймның басты ғылыми қызығушылығы идеология құбылысымен байланысты болды. Идеологияны түсіну кез - келген әлеуметтік топтың белгілі бір қызығушылығының көрінісі ретінде, яғни өте субъективті және біржақты идеологиялық өлшемге ие болу Батыс қоғамтану ғылымында М.Шелер, Э.Дюркгейм, М.Вебер, П.А.Сорокин, Т.Парсонс сынайлы ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапты.

Идеологияның қазіргі батыстық зерттеушілерінің бірі О.Лемберг өзінің әйгілі "Идеология және қоғам" еңбегінде идеологияның батыстық тұжырымдамасына ортақ ұғымды шынайы емес немесе басқа дүниелік, саналы және бейсаналық перде және фактілерді бұрмалау ретінде сипаттайды, көбінесе өз ұстанымдарын ақтау немесе қарсыластың позицияларын жоққа шығару мақсатымен негізделген. О.Лемберг идеологиялық

жүйелер теориясының дамуын Батыс философиясы мен әлеуметтануының маңызды міндеттерінің бірі деп санайды. Бұл жұмыста ол идеологияны шындық ретінде арнайы талдау, оның пайда болуы мен құрылымын, оның динамикасы мен әлеуметтік функцияларын зерттеу қажеттілігі туралы бірнеше рет айтады [8].

Постмодернизм, қазіргі заманғы дағдарыстың негізінде, оның ағартушылықтың әмбебаптығымен, қоғам және мәдениет идеяларының белгілі бір дүниетанымдық кешендерін енгізуімен туындайды. Бодрияр, идеология - әлеуметтік модельдің симуляциялық моделі, ол тек бір нәрсені білдіреді, әлеуметтік өлімнің нәтижесі деп есептеді. Р.Барттың пікірінше, идеологияның дәстүрлі мифтен айырмашылығы, оның логикалық және көркем ұйымдастырылған сюжеттік құрылымы бар мифпен анықталады, қазіргі миф - коннотациялық жүйе [9]. Осылайша, Барттың бойынша, адамның тіршілігі символдық, жасанды шындықсыз, идеологиясыз мүмкін емес, өйткені шындықтың өзі идеологиялық.

Белгілі француз марксисті Л.Альтюссер идеология құбылысын сипаттауда психологияға тән терминдерге жүгінеді. Ол идеологияны бейсаналық деңгейде жұмыс істейтін идеялардың құрылымы ретінде, мәңгілік және өзгермейтін тәжірибелер ретінде қарастырады, оның негізгі функциясы әлеуметтік бақылау болып табылатын шындық туралы иллюзиялық идеялар жиынтығы [10].

Идеология сыншыларының арасында Франкфурт әлеуметтік философия және әлеуметтану мектебінің өкілдері ерекше орын алады. Мысалы, Г.Маркузе қазіргі уақытта ғылым мен техника толығымен идеологияға айналды деп тұжырымдады [11]. ал Ю. Хабер-мас ғылым мен техника

идеологияның міндеттерін орындайды, қоғамның дамуына бұрынғы идеологияларға қарағанда өзінің үстемдігінің темір логикасымен әсер етеді деп санайды [12].

"Адам құқықтары жөніндегі сөздіктің" авторлар ұжымы да идеологияны белгілі бір ұстаныммен шектелген деп санайды: "Идеология - белгілі бір формалар мен іс-әрекеттерді қалыптастыру, белгілеу, бағыттау және негіздеу үшін әлемді түсіндіру және бағалау үшін адамдар қолданатын пікірлер мен сенімдердің бейнесі" [13].

Халықаралық қатынастардағы идеологияның рөлін асыра бағалау қиын. Бұл ұлттық күштің элементі. Шын мәнінде, ұлт ұстанатын саясаттың шынайы табиғаты әрқашан идеологиялық негіздемелер мен рационализациялардың артында жасырылады. Идеология ұлттар өздерінің ұлттық мүдделерінің мақсаттарын қамтамасыз ету үшін қолданатын нақты идеологияларды білдіреді. Олар әділеттілік, теңдік, бауырластық немесе қарым - қатынастағы табиғи күрес сияқты қарапайым құқықтық, этикалық немесе биологиялық принциптер түрінде ұсынылған,-деп тұжырым жасайды Карл Маннехайм.

Идеология ұлттық қызығушылық тудыратын мақсаттар мен міндеттерді, сондай-ақ осы мақсаттарға жету құралдарын тандауға әсер етеді. Шын мәнінде, әр ұлт халықаралық қатынастардағы іс-әрекеттері мен саясатын түсіндіру және ақтау үшін бірқатар нақты идеологияларды немесе идеологиялық принциптерді, сондай-ақ жалпы идеологияны қолданады. Осылайша, халықаралық қатынастардағы ұлттардың мінез-құлқын зерттеу идеологияның рөлін бағалауды талап етеді. Осы тұста Паделфорд және Линкольнның идеология -

осы мақсаттарға жету үшін іс-қимыл бағдарламаларын анықтайтын экономикалық, әлеуметтік және саяси құндылықтар мен мақсаттарға қатысты идеялар жиынтығы деген тұжырымы сай келетін сияқты. Ал, Ричард Снайдер және Губерт Уилсон идеология - бұл көп жағдайда саналы түрде насихатталатын, догматикалық түрде бекітілген әлеуметтік, саяси немесе діни немесе жауынгерлік ұрандар ретінде пайда болатын және үнемі қолдану мен уағыздау арқылы біртіндеп белгілі бір топтың, партияның немесе ұлттың тән нанымдарына немесе догмаларына айналатын өмір, қоғам немесе үкімет туралы идеялардың жиынтығы деген анықтама берген болатын [14].

Идеология - шындықтың кейбір немесе барлық аспектілерін түсіндіруге тырысатын, мақсаттар мен құралдарға қатысты құндылықтар мен артықшылықтарды белгілейтін және белгілі бір мақсаттарға жету үшін іс-қимыл бағдарламасын қамтитын идеялар жиынтығы.

Сонымен, идеологияның философиялық анықтамасын Чарльз П.Шлейхер бергендей, өйткені оның пікірінше идеология шындықты түсіндіруді талап ететін, құндылық мақсаттарын білдіретін және оның жақтастарының пікірінше, мақсаттарды ең жақсы жолмен жүзеге асыруға болатын әлеуметтік тәртіптен бас тарту немесе оған қол жеткізу жөніндегі іс-қимыл бағдарламаларын қамтитын жеке тұлға немесе топ ұстанатын идеялар жүйесі [15].

Ричард В. Стерлинг идеология - өткенге мән беруге, бүгінді түсіндіруге және болашақты болжауға арналған идеялар жиынтығы деп тұжырым жасай келе, ұлттық идеологияның мәнін айшықтады. Басқаша айтқанда, идеология

– белгілі бір топ, тап, ұлттың бірегейлігін қамтамасыз ететін, оның өткені мен бүгінін, болашағын байланыстары отырып, оны белгілі бір жолмен түсіндіруге, сондай-ақ белгілі бір әлеуметтік-экономикалық, саяси-мәдени тәртіпті қолдауға немесе қабылдауға тырысатын идеялар немесе принциптер жиынтығы.

Халықаралық саясат контекстінде идеология идеялар жиынтығын қамтитын және әлемге нақты көзқарас ұсынатын жалпы идеологияны ғана білдірмейді. Халықаралық саясатта, Карл Мангейм атап өткендей, «идеология ұлттар өздерінің ұлттық мүдделерінің мақсаттарын қамтамасыз ету үшін қолданатын нақты идеологияларды білдіреді [16]. Олар әділеттілік, теңдік, бауырластық немесе қарым-қатынастағы табиғи күрес сияқты қарапайым құқықтық, этикалық немесе биологиялық принциптер түрінде ұсынылған». Бұл саяси қатынастар мен саясаттың нақты табиғатын жасыру үшін саналы түрде жасыру. Сөздер бұрмаланады немесе тар түсіндіріледі. Жағдайлар бұрмаланып, қорытындылар алдау, моральдық кодекстерді, заңдар мен конвенцияларды бұзу сияқты басқаларды адастыруы мүмкін етіп жасалады. Карл Мангейм оларды "ерекше идеологиялар" деп атайды, оларды халықтар қарсыластарының көзқарастарын сынау және қабылдау және өз идеялары мен қабылдауларын ақтау үшін қолданады. Мұндай идеологиялар билікті жүзеге асыру құралы ретінде қолданылады. Моргентхау билік контекстіндегі идеология - сыртқы саясат мақсаттарының нақты табиғатын жасыратын мұқаба, ал идеология-бұл саяси әрекеттің шынайы табиғатын жасыратын мұқаба деп тұжырым жасайды. Саясаттың табиғаты саяси сахнадағы кейіпкерлерді осы әрекеттің тікелей мақсаттарын жасыру

үшін идеологияларды қолдануға мәжбүр етеді.

Қорытынды. "Идеология" ұғымын түсін-діруде барлық семантикалық мағыналардың көп қырлылығымен байланысты тәсілдердің екі ұштылығы анықталады. Оның негіздемелік анықтамасы салыстырмалы түрде тығыз және еркін келісілген нанымдар, көзқарастар мен көзқарастар жиынтығы сияқты естіледі. "Идеология" ұғымын үш тұжырымы арқылы айшықтауға болады. Біріншіден, идеология деп қандай да бір нақты нанымдар түсініледі; екіншіден, идеологиялар әлеуметтік түсіндірудің ақиқат құқығынан бас тартады; үшіншіден, "идеология" термині кез-келген бірегейліктің жиынтығын білдіру үшін қолданылады. Бұл мақалада біз "идеология" ұғымының генезисінің тарихи тұрғыдан қарастыра отырып, оны философиялық талдауға назар аудардық. "Идеология элементтері" идеологияның негізгі қызметі сыртқы ортаның әсерінен адамның санасындағы идеялар генезисінің механизмдерін зерттеу маңызды болмақ.

Осылайша, осы зерттеу аясында осындай тұжырымдар жасауға болады:

Ағарту дәуірінде "идеология" ұғымы әмбебап мағынаға ие. Ол идеялардың генезисін білу арқылы шынайы дүниетанымды қалыптастыруға қызмет етуі керек еді, осылайша қоғамда бар жалған идеяларды түзетеді. Идеологияның практикалық сипаты қоғамдағы бар және үстем идеяларды өзгертуге бағытталған. Бұл тұрғыда идея шындықтың белгілі бір бейнесі ретінде қарастырылады, оның пайда болу процесінде оның объектіге сәйкес келмеуі анықталды. Мұндағы идея сыртқы шындықтың фрагменттік субъективті бейнесі ретінде түсініледі.

Ағарту ойшылдарының "идеология" ұғымын анықтаудағы кемшіліктері

идеологияны идеяларды қалыптастыру ғылымы ретінде ғана түсінуге дейін азаяды. Мұндай ұстаным идеялардың әмбебаптығы мен объективтілігін әдейі жоққа шығарады, идеологияны объективті білімнің бекітілген жүйесіне дейін төмендетеді. Шын мәнінде, идеология идеяларды, қоғамдық ұйымды туралы білім жүйесі болып табылады, өмір сүру шегінен тыс өмір сүретін статикалық білім емес, керісінше бүкіл қауым-дастықтар мен жеке тұлғалардың тәжірибесінде жүзеге асырылады.

Идеология құбылысының мәнін марксистік тұрғыдан анықтауға келетін болсақ, оны марксизмнің негізін қалаушылар антагонистік қоғамдардағы барлық рухани кеңістікті жаппай, иллюзиялық және монополиялауға бейім деп сипаттады. Егер негізгі кемшілікті бөліп көрсететін болсақ, онда бұл идеология ұғымын анықтаудағы біржақтылық, тек әлеуметтік-экономикалық детерминизм шеңберінде оның таптық сипатына дейін азаяды. Отандық философияда идеология рухани құбылыс деп саналады.

Қазіргі кезеңдегі философияда идеология - шындықтың субъективті интерпретациясы, оның негізінде білім объектісіне эмоционалды қатынас бар деп тұжырымдайды.

Шындығында, идеология көптеген ғылымдардың пәндік өрісі болып қала береді. Әлеуметтік, жаратылыстану және одан әрі техникалық ғылымдарда идеологиялық проблемалар бар, олар физика, химия, биология, математика және техниканың философиялық мәселелері деп аталады. Бұл ғылымдардың идеологиялық аспектісі іргелі ғылыми принциптер талданған кезде іргелі мәселелерді қарастырған кезде айқын көрінеді. Өзара әрекеттесудің одан да тығыз идеологиялық

сипаты дінтану, жалпы тарих, философия, этнография сияқты әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдарда бар. Идеологиялық пәндерге тікелей этика, құқықтану, саясаттану, саяси экономика, жалпы әлеуметтану, сондай-ақ философия жатады.

Идеология - саналы немесе бейсаналық түрде ұстанатын, әлеуметтік және саяси әлем туралы түсініктерді немесе қате түсініктерді көрсететін немесе қалыптастыратын идеялар, нанымдар мен көзқарастар жиынтығы. Бұл идеологиялық талдаушылардың өздері қабылдаған түсіндірулерге де қатысты. Философия - дүниетаным туралы ғылым, ал идеология - идеяларды зерттеу. Философия мақсатына жету үшін прагматикалық тәсілді қолданады, екінші жағынан, идеология өз сенімдерін таңу үшін диктаторлық тәсілді қолданады. Идеология-практикалық элементтер теориялық элементтер сияқты маңызды болатын әлеуметтік немесе саяси философияның бір түрі. Бұл әлемді түсіндіруге де, өзгертуге де ұмтылатын идеялар жүйесі. Философия өзінің теорияларында прагматикалық тәсілді қолданады, ал идеология - белгілі бір адамдар тобына жататын нанымдар туралы. Философия мен идеологияның тағы бір маңызды айырмашылығы - философия өзінің көзқара-сында объективті, ал идеология өзінің көзқарасы мен нанымында догматикалық болып табылады.

Идеологияны зерттеудегі философия мен идеологияның рухани болмыстың тәуелсіз құбылыстары ретіндегі өзара әсер ету мәселелеріне арналған. Сонымен, идеология проблемасының даму дәрежесін талдау теориялық талдаудың әртүрлі бағыттары идеологияның әлеуметтік болмыс процестеріндегі тәуелсіздігін анықтап, негіздегенін көрсетеді, бұл оның

қоғамда қайта құрылуына мүмкіндік береді. Соңғысы дамудың нақты кезеңдерінде қоғамның жағдайын талдауға мүмкіндік беретін әлеуметтік болмыстың тұтастығын анықтау үшін қажет. Сонымен қатар, идеологияны зерттеу оның генезисі, өзгергіштігі және әлеуметтік болмыс процестеріндегі инварианттылығы тұрғысынан дәйекті түрде жүргізілетін тұжырымдамалар жоқ. Бұған идеология тұжырымдамаларының теориялық құрылымдарындағы нақты объект болып табылатын әлеуметтік процестердегі идеология негіздерінің зерттелмеуі,

идеологияның рухтың басқа формаларымен өзара әрекеттесуін, оның адамға бағдарлану механизмдерін талдаудың болмауы кедергі келтіреді.

Идеология құбылысының күрделілігі мен көпфункционалдылығы зерттеудің әдісна-малық жағына интегративті көзқарасты қажет етеді. Идеологияны философиялық зерттеу әдістері мен принциптерін кешенді қолдану, олардың сыни интерпретациясымен бірге идеологияның көрінісі мен жұмысының толық бейнесін беруге мүмкіндік берді.

Әдебиеттер тізімі

1. Современная идеологическая борьба. Словарь [Текст]. –М., Политиздат 1988 г. – 434 с.
2. Дестют де Траси, А. Основы идеологии. Идеология в общественном смысле слова. Пер. с фр. Д.А. Ланина [Текст] / А. Дестют де Траси. - М.: Академический Проект; Альма Матер, 2013. - 334 с.
3. Кондильяк, Э.Б. Сочинения: В 3-х т. Т. 2/Пер. с франц.; Общ. ред. и примеч. В. М. Богуславского [Текст] / Э.Б. Кондильяк. - М.: Мысль, 1982. - 541 с.
4. Уильямс, Реймонд. Базис и надстройка в марксистской теории культуры [Текст] / Р. Уильямс // Логос. - 2012. - № 1. - с. 136-156.
5. Иглтон, Т. Идея культуры. пер. с англ. И. Кушнareвой; под науч. ред. А. Смирнова [Текст] / Т. Иглтон. - М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2021 - 3-е изд. - 192 с.
6. Гамильтон, М. Анализ и типология социальной власти (часть II). Философия социальных наук, 7 (1977), с. 51-65. <https://doi.org/10.1177/004839317700700103>
7. Майкл, Х. Хант, идеология и внешняя политика США [Текст] / Х. Майкл. - Лондон: Издательство Йельского университета, 2009. – 276 с.
8. Lemberg O. Ideologic und Gesellschaft. Stuttgart, 1974. P. 25-64.
9. Патрик, С. Барт и Лотман: Идеология и культура [Текст] / С.Патрик // Жанры речи. - 2022. - Т. 17, - № 3 (35). - 176–185 с.
10. Альтюссер, Л. Идеология и идеологические аппараты государства [Текст] / Альтюссер Л. // Позиции (1964-1975). Париж: социальные издания, 1976. с. 67-125.
11. Маркузе, Г. Критическая теория общества: Избранные работы по философии и социальной критике [Текст] / Г. Маркузе. - М.: АСТ: Астрель, 2011. - 382 с.
12. Хабермас, Ю. Вовлечение Другого. Очерки политической теории [Текст] / Ю. Хабермас. - СПб.: Наука, 2001. 417 с.
13. Алексеев, С.С. Права человека: энциклопедический словарь. [Текст] / С.С. Алексеев // М., Инфра - 656 с.
14. Карлтон, С. Корни политического поведения: Введение в управление и политику [Текст] / С. Карлтон, У. Хьюберт // Издательство Американской книжной компании, 1949. Мичиганский университет. – 694 с.
15. Чарльз, П. Шлейхер. Введение в международные отношения [Текст] / П.Чарльз. - Нью-Йорк: Прентис-Холл, Инк., 1954. - 941 с.
16. Кухто, Л. К. Интерпретация идеологии Карлом Манхеймом [Текст] / Л. К. Кухто // Психолого-педагогические и организационные основы идеологической работы со студенческой молодежью :

материалы межвузовской научно-методической конференции (22-23 февраля 2005 г.) / Белорусский государственный университет культуры и искусств. - Минск, 2006. - С. 166-171.

Материал редакцияға 11.01.24 түсті.

Д.Д.Кульбаева*, Э.Д.Куандыкова, Г.К.Мусабекова

Таразский региональный университет им. М. Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПОЛИТИКО-ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ОБЩЕСТВА

Аннотация. Политическая наука Казахстана находится на стадии становления. Это означает, что начинают формироваться собственные объяснительные модели, в основном в области формирования новой политической системы и ее компонентов. В Казахстане практически нет философского изучения проблемы идеологии. В статье рассматривается вопрос философского анализа политико-идеологических процессов современного трансформируемого казахстанского общества. Научная новизна исследования заключается в том, что предметное поле идеологических процессов зависит от многих наук. Философский анализ теории идеологии позволяет более четко определить основные компоненты идеологической цепочки. Философское исследование идеологических процессов в Казахстане определяет важность формирования национального идеологического процесса казахстанского общества в процессе глобализации.

Ключевые слова: Идеология, Национальная, философия, анализ, исследования, политическая наука.

D.D.Kulbayeva*, E.D.Kuandykova, G.K.Musabekova

M. Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE POLITICAL AND IDEOLOGICAL PROCESS OF SOCIETY

Abstract. Kazakhstan's political science is at the stage of formation. This means that their own explanatory models begin to be built, mainly in the field of the formation of a new political system and its components. There is almost no philosophical study of the problem of ideology in Kazakhstan. The article discusses the problem of philosophical analysis of political and ideological processes of modern transforming Kazakhstani society. The scientific novelty of the study lies in the fact that the subject field of ideological processes is studied in many Sciences. Philosophical analysis of the theory of ideology allows us to more clearly identify the main components of the ideological chain. The philosophical study of ideological processes in Kazakhstan reveals the importance of the formation of the national ideological process of Kazakhstan's society in the context of globalization.

Keywords: ideology, national, philosophy, Analysis, Research, political science.

References

1. Sovremennaya ideologicheskaya bor'ba. [Modern ideological struggle] Slovar'. –M, Politizdat 1988 g. – 434 p.
2. Destyut de Trasi A. Osnovy ideologii. Ideologiya v obstvennom smysle slova. [The basics of ideology. Ideology in the social sense of the word] / Per. s fr. D.A. Lanina // M.: Akademicheskij Proekt; Al'ma Mater, 2013. - 334 p.

3. Kondil'yak E.B. Sochineniya: V 3-h t. [Essays: in 3 volumes]. Т. 2/Per. s franc.; Obshch. red. i primech. V. M. Boguslavskogo. М.: Mysl', 1982. 541 p.
4. Uil'yams, Rejmond. Bazis i nadstrojka v marksistskoj teorii kul'tury [The basis and superstructure in the Marxist theory of culture] / R. Uil'yams // Logos. - 2012. - № 1. - p. 136-156.
5. Iglton, T. Ideya kul'tury [The idea of culture] / per. s angl. I. Kushnarevoj; pod nauch. red. A. Smirnova; Nac. issled. un-t «Vysshaya shkola ekonomiki». — М.: Izd. dom Vysshej shkoly ekonomiki, 2021 - 3-e izd. - 192 p.
6. Gamil'ton, M. Analiz i tipologiya social'noj vlasti (chast' II). [Analysis and typology of social power (Part II).] Filosofiya social'nyh nauk, 7 (1977), p. 51-65. <https://doi.org/10.1177/004839317700700103>
7. Majkl H. Hant, ideologiya i vneshnyaya politika SSHA. [Ideology and foreign policy of the United States]. London: Izdatel'stvo Jel'skogo universiteta, 2009. – 276 p.
8. Lemberg O. Ideologic und Gesellschaft. Stuttgart, 1974. P. 25-64.
9. Patrik S. Bart i Lotman: Ideologiya i kul'tura. [Ideology and culture]. Zhanry rechi. 2022. Т. 17, № 3 (35). P. 176–185
10. Al'tyusser L. Ideologiya i ideologicheskie apparaty gosudarstva [Ideology and ideological apparatuses of the state] // Al'tyusser L. Pozicii (1964-1975). Parizh: social'nye izdaniya, 1976. p. 67-125.
11. Markuze G. Kriticheskaya teoriya obshchestva: Izbrannye raboty po filosofii i social'noj kritike [Critical Theory of Society: Selected works on Philosophy and Social Criticism] / Gerbert Markuze; per. s angl. AA YUdina. - М.: АСТ: Astrel', 2011. - 382 p.
12. Habermas YU. Vovlechenie Drugogo. Ocherki politicheskoy teorii. [Involving The Other. Essays on political theory] SPb.: Nauka, 2001. 417 p.
13. Alekseev S.S. Prava cheloveka: enciklopedicheskij slovar'. [Human rights: an encyclopedic dictionary] Izdatel'stvo: Infra-M, Norma. - 656 p.
14. Karlton Snajder, H. H'yubert Uilson. Kornj politicheskogo povedeniya: Vvedenie v upravlenie i politiku. [The Roots of Political Behavior: An Introduction to Governance and Politics]. Izdatel'stvo Amerikanskoj knizhnoj kompanii, 1949. Michiganskij universitet. – 694 p.
15. CHarl'z P. SHlejher. Vvedenie v mezhdunarodnye otnosheniya. [Introduction to international Relations] . N'yu-Jork: Prentis-Holl, Ink., 1954. - 941 p.
16. Kuhto, L. K. Interpretaciya ideologii Karlom Manhejmom [Karl Manheim's Interpretation of Ideology] / L. K. Kuhto // Psihologo-pedagogicheskie i organizacionnye osnovy ideologicheskoy raboty so studencheskoj molodezh'yu : materialy mezhvuzovskoj nauchno-metodicheskoy konferencii (22-23 fevralya 2005 g.) / Belorusskij gosudarstvennyj universitet kul'tury i iskusstv. - Minsk, 2006. - p. 166-171.

Мақалаға сілтеме:

Кульбаева Д.Д. Қоғамның саяси-идеологиялық үдерісін философиялық талдау [Мәтін] / Д.Д.Кульбаева, Э.Д.Куандыкова, Г.К.Мусабекова // Dukat University Хабаршысы. – 2024. – №1. – Б. 98-108
<https://doi.org/10.55956/ZSNK9142>